

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

**Соціально-педагогічна профілактика
тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ**

Дипломна робота з соціальної педагогіки
(освітньо-кваліфікаційний рівень
«Бакалавр»)

студентки **4** курсу **42** групи
галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напряму підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Кравченко Вікторії Олександрівни

Керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент **С.М. Ситняківська**

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри природничих та
соціально-гуманітарних дисциплін КВНЗ
«Житомирський інститут медсестринства»
С. Д. Поплавська

Допущено до захисту
протокол засідання кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності
№ 11 від 17 травня 2016 року

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

(підпис)

Коляденко С.М.
(прізвище та ініціали)

(підпис)

Сейко Н.А.
(прізвище та ініціали)

(підпис)

Павлик Н.П.
(прізвище та ініціали)

(підпис)

Безсмертна В.І.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТЮТЮНОЗАЛЕЖНОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗНЗ	Помилка! Закладку не визначено.
1.1. Тютюнозалежність як гостра соціально-педагогічна проблема сьогодення.....	Помилка! Закладку не визначено.
1.2. Вікові особливості підліткового віку .	Помилка! Закладку не визначено.
1.3. Соціально-педагогічна профілактика тютюноалежності серед підлітків як складова формування особистості	Помилка! Закладку не визначено.
Висновки до розділу 1	6
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ТЮТЮНОПАЛІННЯ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗНЗ	Помилка! Закладку не визначено.
2.1. Опис програми експериментального дослідження щодо проблеми тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ	Помилка! Закладку не визначено.
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження щодо проблеми тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ	Помилка! Закладку не визначено.
2.3. Програма соціально-педагогічної профілактики тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ.....	Помилка! Закладку не визначено.
Висновки до розділу 2	8
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	10
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	15
ДОДАТКИ.....	Помилка! Закладку не визначено.

Вступ

Актуальність проблеми. Стан громадського здоров'я в Україні свідчить про актуальну потребу підвищення ефективності збереження та зміцнення здоров'я українського народу, формування здорового способу життя і, таким чином, забезпечення сталого національного розвитку.

Згідно з даними ВООЗ, на стан здоров'я населення впливають: рівень та стан медичної допомоги – 10%, спадковість – 15%, довкілля – 20%, спосіб та умови життя – 50-55%.

Основними чинниками, які негативно впливають на здоров'я, є тютюнопаління, незбалансоване харчування, малорухомий спосіб життя, надмірне споживання алкоголю, травматизм тощо.

Варто відмітити, що Україна посідає перше місце в Європі з тютюнопаління серед чоловіків (66,8 %) та перше місце серед жінок (19,9 %) у країнах СНД. 80% курців починають палити в підлітковому та юнацькому віці. Сьома викурена цигарка підлітком спричиняє нікотинову залежність.

Тому, як результат, однією з найгостріших проблем сьогодення є поширення тютюнопаління серед підлітків. Це соціальне явище має свою динаміку та закономірності розвитку. Серед споживачів тютюну 6-8% – діти молодшого шкільного віку. Курить кожен п'ятий п'ятикласник, майже половина восьмикласників і майже 60% випускників шкіл. Така статистика свідчить про відсутність мотивованої направленості підлітків на формування та збереження свого здоров'я. Водночас це також наслідок відсутності в суспільстві пріоритету здорового способу життя.

Психолого-педагогічні дослідження проблеми тютюнозалежності учнів підліткового віку проведені в роботах Ю. Р. Вишневського, І. А. Горькова, Г. А. Гурко, І. А. Двойменного, О. М. Єлізарова, Е. Н. Заборова, В. А. Лелекова, А. В. Меренкова, В. Д. Москаленко, Г. П. Орлова, Б. С. Павлова. Вивченням впливу шкільного середовища на

процес соціалізації підлітків, а також його роль у профілактиці раннього тютюнопаління серед учнів, представлені в роботах Б. М. Алмазова, В. С. Афанасьєва, Г. Ф. Кумаріна, В. В. Лозового, І. А. Невського, В. Г. Степанова.

Сучасний підхід до розв'язання проблеми тютюнопаління передбачає пріоритет профілактичної роботи, основним об'єктом якого є школярі підліткового віку. Особлива увага науковців і педагогів зосереджена на профілактичній роботі в умовах загальноосвітнього навчального закладу, котрий володіє цілим рядом унікальних можливостей для забезпечення її ефективності.

Зокрема, він має можливість впливати на формування та розвиток особистості підлітка, взаємодіяти з сім'єю школяра з метою створення сприятливої ситуації для його соціального розвитку. В загальноосвітньому навчальному закладі працюють кваліфіковані спеціалісти (вчителі, класні керівники, психологи, соціальні педагоги), здатні забезпечити ефективну профілактичну роботу в цьому напрямі.

Тому, враховуючи актуальність даної проблеми, темою нашого дослідження обрано **«Соціально-педагогічна профілактика тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ»**

Мета дослідження – дослідити ставлення підлітків до тютюнопаління і розробити програму соціально-педагогічної профілактики тютюнопаління серед підлітків в умовах ЗНЗ.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати теоретичні аспекти проблеми соціально-педагогічної профілактики тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ.
2. Дослідити ставлення підлітків до тютюнопаління.
3. Розробити програму соціально-педагогічної профілактики тютюнопаління серед підлітків в умовах ЗНЗ.

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічної профілактики.

Предмет дослідження – соціально-педагогічна профілактика тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань дослідження було використано науковий аналіз психолого-педагогічних джерел, тестування, анкетування, статистичні методи кількісної та якісної обробки отриманих результатів і т.д.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі ліцею №25 ім. М. О. Щорса м. Житомира.

Практичне значення дослідження: розроблено й обґрунтовано програму соціально-педагогічної профілактики тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ.

Апробація роботи. Результати дослідження опубліковані у збірнику наукових праць Кравченко В. О. Соціально-педагогічна профілактика тютюнозалежності серед підлітків як складова формування особистості / В. О. Кравченко // Актуальні проблеми соціальної сфери: [зб. наук. роб.]. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2016. – Вип. 5. – С. 19 – 21.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Робота викладена на 69 сторінках друкованого тексту та 5 сторінках додатків.

Висновки до розділу 1

Отже, проаналізувавши тютюнозалежність як гостру соціально-педагогічну проблему сьогодення, нами було визначено, що причин формування пристрасті до куріння цигарок в молодому віці багато, але найбільш поширені такі, як цікавість, приклад дорослих, друзів, вплив телебачення, кіно й т.д. Що стосується паління серед підлітків, то в даній ситуації переважає бажання виглядати дорослим, тобто має місце наслідування, лише потім звичка укореняється й вступають у дію фактори залежності.

Також однією з не менш вагомих причин підліткового тютюнопаління є занижена самооцінка. Хлопцям сигарета зазвичай дозволяє відчувати себе мужнішим, хоча постійне куріння, навпаки, уповільнює зростання м'язової маси. Дівчина з сигаретою в руках виглядає начебто трохи загадковішою, що додає їй жіночності, але, на жаль, лише в очах подруг.

Серед поширених причин підліткового тютюнопаління виділяють: відсутність у частини підлітків основ світогляду здорового способу життя; послаблення виховного впливу сім'ї та педагогічного впливу на їх свідомість і поведінку; недоступні можливості займатися у вільний час тими видами діяльності, які могли би зацікавити підлітків – внаслідок комерціалізації спортивних, розважальних, навчальних видів діяльності, легкої можливості придбання неповнолітніми тютюнових виробів, алкоголю, інших шкідливих речовин; вплив масової реклами тютюну на свідомість підлітків і молоді та вплив теле-, відео-, кінопродукції масової культури, де виживання шкідливих речовин висвітлюється у престижному вигляді – як частина «красивого» способу життя; відсутність у педагогів та батьків інформації про проблему та про ефективні підходи до боротьби з нею.

Таким чином, соціально-педагогічна профілактика є складовою формування особистості підлітка. Адже, проаналізувавши причини

підліткового тютюнопаління, можемо стверджувати, що сучасні соціальні умови не дозволяють, перешкоджають підліткам задовольняти свої потреби, зокрема підліток, через власні якості, виявляється нездатним задовольняти свої потреби в конкретних умовах свого існування або змінювати ці умови. Поряд з цим негативні соціальні умови впливають безпосередньо на дитину, послаблюючи її адаптацію та перешкоджають особистісному розвитку. З іншого боку, підліток (група підлітків) своїми діями, поведінкою можуть ускладнювати умови своєї життєдіяльності. Як результат, соціально-педагогічна профілактика тютюнопаління серед підлітків відіграє ключову роль в їхньому особистісному становленні, засвоєнню й відтворенню позитивного соціального досвіду. Тому що, відмовившись від шкідливих звичок, особа підліткового віку зможе стати активним суб'єктом суспільного життя, мати відповідний статус, бажану зайнятість та самореалізацію.

Тому, для проведення профілактики тютюнопаління серед підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно визначити мету, завдання, та зміст основних процедур, вибрати відповідні форми, методи, засоби соціально-педагогічної роботи. Варто також наголосити, що профілактика тютюнопаління буде ефективною лише при умові систематичного, комплексного використання різних форм, методів, засобів в поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінної життєдіяльності та самореалізації підлітків.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження показало важливість фронтальної та індивідуальної профілактичної роботи з підлітками, так як в осіб підліткового віку є ризик раннього узалежнення і соціально неадекватної поведінки. Опитування показало, що проблема припинення паління є гострою для багатьох підлітків, але, на жаль, як правило, вона ігнорується.

Зазначено, що потрібно більше приділяти уваги проблемі захисту прав тих, хто не палить. І в себе вдома, і у шкільних туалетах, і в компаніях ровесників вони вимушені дихати тютюновим димом.

Ще одним з рекламних прийомів тютюнової індустрії є роздача безкоштовних сигарет, оскільки в подальшому ці незначні витрати компенсуються великими прибутками.

Зважаючи на відповіді соціальних педагогів, можемо констатувати, що ключовою проблемою в ефективності соціально-педагогічної профілактики є велика кількість паперової роботи, небажання батьків включатися в процес профілактики шкідливих звичок та пасивність самих підлітків у вирішенні цієї проблеми.

З метою підвищення ефективності профілактичної роботи нами було розроблено програму соціально-педагогічної профілактики тютюнопаління серед підлітків в умовах ЗНЗ. Метою програми є здійснення профілактики вживання підлітками тютюнових виробів, формування та розвиток культури здоров'я серед підлітків шляхом організації їх життєдіяльності на позиціях здорового способу життя.

Для більш ефективного результату реалізації програми, заходи з її реалізації ми розподілили відповідно до основних напрямків профілактичної діяльності – первинна, вторинна та третинна профілактика.

Первинна профілактика спрямована на поширення серед учнів підліткового віку інформації про шкідливий вплив тютюнопаління на організм

молодої людини (дитини). Учні отримують інформацію і мають можливість аналізувати. Вторинна профілактика ґрунтується на результатах діагностики соціальної ситуації розвитку конкретного підлітка, і є індивідуальною в плані корекції системи його життєдіяльності. Третинна профілактика – це цілеспрямована діяльність з метою попередження переходу відхилень у поведінці в більш складну стадію. Третинна профілактика містить заходи, які проводяться з підлітками, котрі мають відхилення в поведінці, і спрямована на попередження несприятливих їх наслідків та рецидивів. Вона включає в себе 2 етапи: етап профілактики та етап підтримки та контролю.

Таким чином, розроблена нами програма допоможе створити соціально-психологічні умови, спрямовані на позитивні зміни у знаннях, у ставленні до здорового способу життя. Це, в свою чергу, сприятиме створенню організаційних умов для активної профілактичної роботи з попередження негативних явищ у молодіжному середовищі через надання повноважень самим підліткам, виявленню серед учнів позитивних лідерів, а також переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні. Варто також додати, що дана програма орієнтована на надання учнівській молоді достовірної й повної інформації з проблеми тютюнопаління та підвищення соціальної компетентності у питаннях превенції.

Загальні висновки

1. В роботі охарактеризовано теоретичні аспекти проблеми соціально-педагогічної профілактики тютюнозалежності серед підлітків в умовах ЗНЗ. Проаналізувавши тютюнозалежність як гостру соціально-педагогічну проблему сьогодення, нами було визначено, що причин формування пристрасті до куріння цигарок в молодому віці багато, але найбільш поширені такі, як цікавість, приклад дорослих, друзів, вплив телебачення, кіно й т.д. Що стосується паління серед підлітків, то в даній ситуації переважає бажання виглядати дорослим, тобто має місце наслідування, лише потім звичка укореняється й вступають у дію фактори залежності.

Серед поширених причин підліткового тютюнопаління виділяють: відсутність у частини підлітків основ світогляду здорового способу життя; послаблення виховного впливу сім'ї та педагогічного впливу на їх свідомість і поведінку; недоступні можливості займатися у вільний час тими видами діяльності, які могли б зацікавити підлітків – внаслідок комерціалізації спортивних, розважальних, навчальних видів діяльності, легкої можливості придбання неповнолітніми тютюнових виробів, алкоголю, інших шкідливих речовин; вплив масової реклами тютюну на свідомість підлітків і молоді та вплив теле-, відео-, кінопродукції масової культури, де виживання шкідливих речовин висвітлюється у престижному вигляді – як частина «красивого» способу життя; відсутність у педагогів та батьків інформації про проблему та про ефективні підходи до боротьби з нею.

Можна стверджувати, що соціально-педагогічна профілактика виступає складовою формування особистості підлітка. Адже, проаналізувавши причини підліткового тютюнопаління, можемо стверджувати, що сучасні соціальні умови не дозволяють, перешкоджають підліткам задовольняти свої потреби, зокрема підліток, через власні якості, виявляється нездатним задовольняти свої потреби в конкретних умовах свого існування або

змінювати ці умови. Поряд з цим, негативні соціальні умови впливають безпосередньо на дитину, послаблюючи її адаптацію та перешкоджають особистісному розвитку. З іншого боку, підліток (група підлітків) своїми діями, поведінкою можуть ускладнювати умови своєї життєдіяльності. Як результат, соціально-педагогічна профілактика тютюнопаління серед підлітків відіграє ключову роль в їхньому особистісному становленні, засвоєнню й відтворенню позитивного соціального досвіду. Тому що, відмовившись від шкідливих звичок, особа підліткового віку зможе стати активним суб'єктом суспільного життя, мати відповідний статус, бажану зайнятість та самореалізацію.

Тому для проведення профілактики тютюнопаління серед підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі необхідно визначити мету, завдання, та зміст основних процедур, вибрати відповідні форми, методи, засоби соціально-педагогічної роботи. Варто також наголосити, що профілактика тютюнопаління буде ефективною лише при умові систематичного, комплексного використання різних форм, методів, засобів в поєднанні з діяльністю, спрямованою на створення умов для повноцінної життєдіяльності та самореалізації підлітків.

2. Досліджено ставлення підлітків до тютюнопаління. Обробивши результати анкети експрес-діагностики раннього uzалежнення, можемо зробити наступні висновки. В осіб підліткового віку є ризик раннього uzалежнення і соціально неадекватної поведінки. Це можемо пояснити тим, що в підлітковому віці з'являється прагнення до дорослості й самостійності; критичне ставлення до оточуючих; самовизначення; уміння підпорядковувати свої інтереси нормам колективного життя. Як наслідок, підлітки в основному ведуть «боротьбу», щоб перестати бути дитиною; за фізичну і психічну недоторканність; за самоствердження серед однолітків; проти зауважень, обговорень, особливо іронічних, з приводу її фізичної дорослості. Тому аби не мати таких проблем з учнями даної вікової категорії, соціальному педагогу разом з іншими вчителями та батьками необхідно

знайти спільні точки дотику з підлітками, щоб мати на них вплив з попередження адиктивної поведінки та асоціальних проявів.

Після проведеного опитування, ми розгорнули з респондентами дискусію щодо шкідливості паління. В ході нашої розмови було з'ясовано, що практично всі підлітки зазначили, що звертають увагу на щити з рекламою сигарет. Крім журналів, газет, великих щитів, існує й менш вартісна реклама. Не менше дієвою є реклама, що розміщується на промислових товарах, що практично в кожного є чи був поліетиленовий пакет з емблемою марки сигарет – факт безсумнівний. Виявляється, що майже чверть підлітків зазначають, що вони мають такі речі, причому частіше ті, хто палить, тому не можна не зважати на те, що подібна реклама впливає на бажання підлітків палити.

Варто також додати, що хоча й безпосередню рекламу тютюну по телебаченню заборонено, під час загальної дискусії більшість підлітків відмітили, що бачили спортивні чи інші програми, де явно рекламувалася певна марка сигарет.

Охарактеризувавши відповіді соціальних педагогів, можемо стверджувати, що ключовою проблемою в ефективності соціально-педагогічної профілактики є велика кількість паперової роботи, небажання батьків включатися в процес профілактики шкідливих звичок та пасивність самих підлітків у вирішенні цієї проблеми.

Отже, можемо зробити висновок, що значний вплив на формування в свідомості підлітків «позитивного образу курця» мають батьки, ровесники та засоби масової інформації: реклама, документальні й художні кіно-стрічки, телепередачі створюють образ «сильного чоловіка» та «привабливої жінки» з цигаркою в руках. У молоді створюється враження, що «так чинять усі», при цьому тенденція масового паління серед своїх ровесників дуже перебільшена.

3. За результатами дослідження розроблено програму соціально-педагогічної профілактики тютюнопаління серед підлітків в умовах ЗНЗ.

Метою програми є здійснення профілактики вживання підлітками тютюнових виробів, формування та розвиток культури здоров'я серед підлітків шляхом організації їх життєдіяльності на позиціях здорового способу життя.

Специфіка програми полягає в тому, що спеціально підготовлені фахівці навчають підлітків не лише здорового способу життя, а й навичок профілактичної роботи з однолітками. Заняття проходять в інтерактивних формах, з використанням знань та досвіду молодих людей; емоційне включення та рефлексія сприяють інтеріоризації знань, а обговорення життєвих ситуацій, програвання різних соціальних ролей формує зразки відповідальної поведінки.

Для більш ефективного результату реалізації програми, заходи з її реалізації ми розподілили відповідно до основних напрямків профілактичної діяльності – первинна, вторинна та третинна профілактика.

Первинна профілактика спрямована на поширення серед учнів підліткового віку інформації про шкідливий вплив тютюнопаління на організм молодої людини (дитини). Учні отримують інформацію і мають можливість аналізувати. Вторинна профілактика ґрунтується на результатах діагностики соціальної ситуації розвитку конкретного підлітка, і є індивідуальною в плані корекції системи його життєдіяльності. Третинна профілактика – це цілеспрямована діяльність з метою попередження переходу відхилень у поведінці в більш складну стадію. Третинна профілактика містить заходи, які проводяться з підлітками, котрі мають відхилення в поведінці, і спрямована на попередження несприятливих їх наслідків та рецидивів. Вона включає в себе 2 етапи: етап профілактики та етап підтримки та контролю.

Таким чином, розроблена нами програма допоможе створити соціально-психологічні умови, спрямовані на позитивні зміни у знаннях, у ставленні до здорового способу життя. Це, в свою чергу, сприятиме створенню організаційних умов для активної профілактичної роботи з попередження негативних явищ у молодіжному середовищі через надання

повноважень самим підліткам, виявленню серед учнів позитивних лідерів, а також переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні. Варто також додати, що дана програма орієнтована на надання учнівській молоді достовірної й повної інформації з проблеми тютюнопаління та підвищення соціальної компетентності у питаннях превенції.

Список використаних джерел

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : «ППП», 2005. – 307 с.
2. Александров А. А. Курение и его профилактика в школе / А. А. Александров, В. Ю. Александрова. – М. : Медиа Сфера, 1996. – 96 с.
3. Амеронген Боб Ван. Алкоголь і наркотики. Інформація про вживання та зловживання / Боб Ван Америкенген. – К. : Сфера, 2000. – 79 с.
4. Андреева Т. И. Основные факты про табак / Т. И. Андреева. – К. : Украинский информационный центр по проблемам алкоголя и наркотиков, 2000. – 28 с.
5. Андреева Т. І. Куріння та здоров'я майбутніх дітей. / Т. І. Андреева. – К. : Основи, 2007. – 60 с.
6. Андреева Т. І. Смерть у колисці. Як її уникнути / Т. І. Андреева. – Київ : Основи, 2003. – 30 с.
7. Андреева Т. І. Якщо палять батьки / Т. І. Андреева. – Київ : Основи, 2003. – 42 с.
8. Артюшкіна Л. М. Соц. педагог школи : теорія і практика роботи : Навчально – метод. посібник д/студентів спец-ті «Соціальна педагогіка» / Л. М. Артюшкіна. – Суми : СумДПУ, 2004. – 124 с.
9. Афанасьєва В. В. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків у навчальному процесі / В. В. Афанасьєва // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2009. – №1. – С. 47 – 52.
10. Баранов А. А. Табакокурение детей и подростков : гигиенические и медико-социальные проблемы и пути решения / А. А. Баранов, В. Р. Кучма, И. В. Звезда. – М. : Литтерра, 2007. – 213 с.
11. Безпалько О. В. Концептуальні засади соціально–педагогічної роботи дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді /

О. В. Безпалько // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2007. – №1. – С. 27– 34.

12. Безпалько О.В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах / О. В. Безпалько// Проблеми педагогічних технологій. Випуск 2. – Луцьк, 2002. – С.12 – 96.

13. Бідюк Л. Батьки і діти про куріння / Л. Бідюк // Позакласний час. – 2005. – № 17. – С. 120–122.

14. Білошпицький О. Світ без тютюну / О. Білошпицький // День. – 2002. – 23 листопада. – С. 6.

15. Боднарчук В. Й. Як позбутися хвороб і подбати про здоров'я в сучасній екології / В. Й. Боднарчук, М. В. Ворона. – Хмельницький : Поділля, 1994. – 215 с.

16. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 95 с.

17. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості / Мирон Йосипович Боришевський. – К.: Знання УРСР, 1974. – 47 с.

18. Винда О. В. Профілактика визволення тютюнокуріння дітей і підлітків : збірник авторських програм та практичних рекомендацій для середніх навчальних закладів / О. В. Винда. – Харків, 2000. – С.5 – 48.

19. Генкова Л. Л. Почему это опасно / Л. Л. Генкова, Н. Б.Славков. – М. : Просвещение, 1989. – С.23 –35.

20. Геппе Н. А. Профилактика табакокурения среди детей и подростков / Н. А. Геппе . – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 143 с.

21. Горяна Л. Г. Методичні рекомендації до викладання теми «Шкідливий вплив тютюнокуріння на організм людини» : 31 травня – Міжнародний день боротьби з тютюнокурінням / Л. Г. Горяна // Безпека життєдіяльності. – 2005. – № 5. – С. 34 – 41.

22. Гущина Т. Ю. Соціалізація та соціальна зрілість особистості / Т. Ю. Гущина // Вісник Національного технічного університету України. – К. : НТУУ «КПІ», 2002. – №2. – С. 93 – 99.
23. Гущина Т. Ю. Соціалізація та соціальна зрілість особистості / Т. Ю. Гущина // Вісник Національного технічного університету України. – К. : НТУУ «КПІ», 2002. – №2. – С. 93 – 99.
24. Економіка контролю над тютюном в Україні з погляду суспільного здоров'я. – К. : Знання, 2002. – 138 с.
25. Забродський М. М. Основи вікової психології / М. М. Забродський. – Тернопіль: Богдан, 2009. – 498 с.
26. Зверева І. Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу / І. Д. Зверева // Соціальна робота в Україні. – 2003. – № 3. – С. 33 – 39.
27. Зяблова Е. Курить или не курить? / Е. Зяблова // Химия в школе. – 2002. – № 7. – С. 83 – 86.
28. Іщук С. В. Етика соціальної роботи : курс лекцій / С. В. Іщук. – Тернопіль : ТДПУ, 2008. – 212 с.
29. Киричук О. В. Основи психології: підручник для студ. вузів / [О. В. Киричук, В. А. Романець, В. О. Татенкова та ін.]. – 3-є вид., стереотипне. – К. : Либідь, 1997. – 632 с.
30. Ковальов С. В. Психологія сімейних стосунків / С. В. Ковальов. – К. : Наука, 2001. – 277 с.
31. Ковтуник І. М. Тютюн. Вирощування. Переробка / І. М. Ковтуник, В. Я. Гончарук, А. М. Стельмашук. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. – 291 с.
32. Комплексна програма формування навичок здорового способу життя в дітей і підлітків (за проектом «Діалог») [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.uazakon.com/document/fpart26/idx26206.htm>. – Назва з екрану.
33. Коpecь Л. В. Психологія особистості / Л. В. Коpecь. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 458 с.

34. Кравченко Т. «Життєві сценарії» сім'ї та їхній вплив на соціальний розвиток особистості / Т. Кравченко // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1 – 2. – С. 61 – 67.
35. Кравченко Т. В. Особливості психічного розвитку старшокласників і виховні завдання батьків / Т. В. Кравченко // Позакласний час. – 2002. – № 20. – С. 13 – 14.
36. Краснова Н. П. Етика ставлення соціального педагога до своєї праці / Н. П. Краснова // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – №4. – С. 17 – 19.
37. Краснова Н. П. Етичні відносини між соціальним педагогом та педагогічним колективом у навчальному закладі / Н. П. Краснова // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2010. – №3. – С. 22 – 24.
38. Красовський К. С. Легка брехня або як тютюнова індустрія обманює споживачів легких сигарет / К. С. Красовський. – К. : Слово, 2001. – 18 с.
39. Красовський К. С. Тютюн та здоров'я / К. С. Красовський, Т. І. Андреева. – К : Слово, 2004. – 46 с.
40. Кулинич Г. Г. Вредные привычки, профилактика зависимостей : 8–11 классы. Советы психолога и врача / Г. Г. Кулинич. – М. : ВАКО, 2008. – 272 с.
41. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2004. – 302 с.
42. Лукашевич М. П. Соціальна робота в Україні : теоретико-методичні засади / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович, І. М. Пінчук. – К. : «Академвидав», 2001. – 257 с.
43. Лукашов О. Д. Безпека життєдіяльності : Курс лекцій / О. Д. Лукашов. – К. : Вид-во КНУ, 2004. – 230 с.
44. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С. Д. Максименко. – К. : Наукова думка, 1999. – 215 с.

45. Максименко С. Д. Вікова та педагогічна психологія / С. Д. Максименко. – К. : Каравела, 2005. – 399 с.
46. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності : Соціально-психологічні аспекти тютюнопаління та наркоманії / Н. Ю. Максимова. – К. : Либідь, 2006. – 237 с.
47. Максимова Н. Ю. О склонности подростков к аддиктивному поведению / Н. Ю. Максимова // Вопросы психологии. – 2001. – №11. – С. 35 – 38.
48. Малько А. М. Соціальна педагогіка в школі : Культурологічний аспект / А. М. Малько // Рідна школа. – 2001. – №3. – С. 36-40
49. Мустаева Ф. А. Социальная педагогика : Учебник для вузов / Ф. А. Мустаева. – М. : Академический проект, 2003. – 528 с.
50. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – М. : Academia, 2000. – 456 с.
51. Оржеховська В. М. Формування соціальної відповідальності учнів у сучасній школі / В. М. Оржеховська // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 25 – 31.
52. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка / С. С. Пальчевський. – К. : Либідь, 2005. – 454 с.
53. Панкратов О. М. Безпека життєдіяльності людини у надзвичайних ситуаціях : навчальний посібник./ О. М. Панкратов, О. К. Міляєв. – К.: КНЕУ, 2005. – 232 с.
54. Пархотик І. І. Як зберегти здоров'я / І. І. Пархотик. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 3 – 18.
55. Реан А. А. Социализация личности / А. А. Реан // Хрестоматія: Психологія личности в трудах отечественных психологов. – СПб. : Питер, 2000. – 544 с.
56. Слепченко Н. С. Розповсюдженість тютюнопаління серед підлітків, та вивчення мотиваційних факторів, що призводять до нього /

Н. С. Слепченко // Мат. наук.-практ. конф. «Організація токсикологічної допомоги в Україні». – Київ, 2002. – С. 154.

57. Тютюнопаління до народження : проблеми і наслідки. – К., 1998. – 54 с.

58. Углов Ф. Последствия курения / Ф. Углов // Воспитание школьников. – 2002. – № 6. – С. 49 – 53.

59. Фалькович Т. А. Подростки XXI века. Психолого-педагогическая работа в кризисных ситуациях : 8 – 11 классы / Т. А. Фалькович, Н. С. Толстоухова, Н. В. Высоцкая. – М. : ВАКО, 2007. – 256 с.

60. Филонова Г. Н. Формирование личности : проблемы комплексного подхода в процессе воспитания школьника / Г. Н. Филонова. – М. : Академия, 2003. – 382 с.

61. Формування здорового способу життя молоді : проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірева, О. Вакуленко. – К. : ВЦ Просвіта, 2000. – 207 с.

62. Хархан О. Стосунки батьків, дітей, та їх вплив на поведінку підлітків / О. Хархан // Соціальна психологія. – 2003. – №4. – С. 139–142.

63. Цимбалюк І. М. Психологія / І. М. Цимбалюк : ВД «Професіонал», 2004. – 214 с.

64. Червяк П. І. Медична енциклопедія. – К. : ВЦ Просвіта, 2001. – 1024 с.

65. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / В. М. Шахрай – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

66. Шкідливі звички – руйнівники здоров'я. Згубний вплив паління і алкоголю на організм людини. – Черкаси, НДМЦ, 2001. – 35с.

67. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі : методичні рекомендації / В. В. Шульга. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 124 с.

68. Яременко О. О. Тютюн, алкоголь, наркотики в молодіжному середовищі : вживання, залежність, ефективна профілактика / О. О. Яременко. – Київ : Слово, 2005. – 193 с.

69. For Teens: Straight Talk about Smoking [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://www.healthychildren.org/English/ages-stages/teen/substance-abuse/Pages/Teens-and-Smoking.aspx>. – Назва з екрану.

70. Haugen Hayley Mitchell. Teen Smoking / Hayley Mitchell Haugen [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://www.dikseo.teimes.gr/spoudastirio/ENOTES/T/Teen_Smoking_Viewpoints.pdf. – Назва з екрану.

71. Hopkinson NS. ASH fact sheet on young people and smoking / NS. Hopkinson [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : http://ash.org.uk/files/documents/ASH_108.pdf. – Назва з екрану.

72. Khurshid Fauzia. Causes of smoking habit among the teenagers / Fauzia Khurshid [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.journal-archieives14.webs.com/848-855.pdf>. – Назва з екрану.

73. Owings Jeffrey. Adolescent Cigarette Smoking: A Longitudinal Analysis Through Young Adulthood / Jeffrey Owings [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <https://nces.ed.gov/pubs2005/2005333.pdf>. – Назва з екрану.

74. What happens to teen smokers? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.nhs.uk/Livewell/teengirls/Pages/teensmokers.aspx>. – Назва з екрану.